

رسانه فضای مجازی و کیان خانواده از منظر علم حقوق

بتول گرگین * * استادیار گروه فقه و حقوق، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.

احمد باقری استاد گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

چکیده

مقاله حاضر به بررسی جرائم علیه حقوق خانواده در رسانه نوین فضای مجازی پرداخته است. جرایم علیه حقوق خانواده در فضای رسانه‌ای سایبری از مباحث مهم و مبتلا به در جامعه امروز است که کمتر بدان توجه شده است. سه رویکرد "سلبی"، "ایجابی" و "وجود فرآیند پیچیده تاثیر و تاثر فضای مجازی و خانواده" از منظر اجتماعی نسبت به رسانه فضای مجازی درون و بیرون نهاد خانواده وجود دارد. در هر سه رویکرد نقطه نظراتی وجود دارد که دال بر اهمیت تاثیر رسانه حاصل از فناوری اطلاعات و ارتباطات بر خانواده و ارتباطات درونی و بیرونی آن هستند. در منظر حاکمیتی و مدیریت این رسانه، نگاه و رویکرد سوم یعنی نه سلبی و نه ایجابی صرف بلکه واقع‌بینانه ملاک قرار گرفته است و سه راهکار اصلاح قوانین موجود جرائم رایانه‌ای، تطبیق قوانین فضای حقیقی تدوین شده بر فضای مجازی و در آخر خانواده به عنوان خاستگاه مستقل تدوین قوانین پاسداشت خانواده در فضای مجازی مورد بررسی قرار گرفته‌اند. در هر سه راهکار وضعیت فعلی و وضعیت مطلوب از نگاه نگارنده مورد بحث و بررسی قرار گرفته است. یافته‌های تحقیق حاکی از آن است که خانواده در فقه و حقوق ایران شخصیت حقوقی تلقی نشده و جرایم علیه خانواده در فضای مجازی همانند فضای حقیقی به صورت جرایم علیه اعضاء خانواده جرم انگاری شده است.

کلیدواژه‌ها: فضای مجازی، هتک حیثیت، حاکمیت و خانواده، جرائم رایانه‌ای، قاعده تسبیب

مقدمه

ارتباطات رایانه‌ای مجموعه‌ای از اجتماعات مجازی را به وجود آورده‌اند و همه ساختارها و فرآیندهای مادی و معنوی بشر را دگرگون ساخته‌اند» (کاستلز، ۴۸: ۱۳۸۰). امروزه با ورود به عصر اطلاعات^۱ و جامعه شبکه‌ای^۲، تعاملات اجتماعی افراد به فضای مجازی کشیده شده است (رسولی و مرادی، ۱۳۹۱: ۵۸) و ارتباطات اجتماعی بر بستر فضای مجازی و اینترنت بخش مهمی از تعاملات رسمی و غیررسمی ما را شامل می‌شود. اهمیت و ابعاد این دگرگونی، هنگامی آشکارتر می‌شود که از یک سو تأثیرهای عینی این رسانه در تعامل‌های اجتماعی و پیامدهای سیاسی- اجتماعی آن‌ها مورد توجه قرار گیرد و از سوی دیگر به نقش کنشگران و ویژگی‌های سازوکارهای ارتباطی توجه شود (خانیک‌کی و بابایی، ۱۳۹۰: ۹۳)

شبکه‌های اجتماعی به کاربران این امکان را می‌دهند که با توده‌ای از مخاطبان روبه‌رو شوند که به جهت عدم افشای هویتشان، ضمن ایجاد روابط جدید میان‌فردی، بدون محدودیت قادر به بیان دیدگاه‌ها و نظرات خود باشند (اخوان، ۱۳۹۳: ۲). ویژگی‌های فضای مجازی سبب شده تا کاربران آن در اقشار مختلف جامعه هر روز بیشتر شده و به شکلی گسترده و فراگیر تمامی طیف‌ها و اقشار جامعه را در بر گرفته و به امری رایج و عمومی در جامعه تبدیل شوند.

شیوع جرایم رایانه‌ای و جرایم سایبری در حوزه‌های مختلف اجتماعی از جمله علیه حقوق خانواده موجب بروز آسیب‌ها و خسارات متعددی می‌گردد. از مهمترین آسیب‌های وارد بر خانواده از بین بردن مبانی و اصول اخلاقی و نظام اجتماعی بوده که خسارات زیادی به نظام‌های اجتماعی و فرهنگی جامعه وارد می‌آورد. این دسته از جرایم به نوعی علیه حیثیت معنوی و کيان خانواده در فضای مجازی صورت می‌گیرد. این دسته از جرایم عموماً علیه عفت و اخلاق عمومی با جرایم هتک ناموس صورت می‌گیرد که مخالف اخلاق حسنه و اخلاق عمومی شناخته شده‌اند. (جعفری لنگرودی، ۱۳۸۷: ۳) مهمترین ویژگی جرایم علیه خانواده این است که علیه حیثیت و سلامت خانواده است. جرایم علیه حیثیت معنوی برخاسته از حقوق کیفری سایبری است که موضوع جرایم علیه حیثیت معنوی اشخاص، آبرو، حیثیت و اعتبار اشخاص می‌باشد از جمله جرایم این مجموعه می-

---

1. Information Age
2. Network Society

توان هرزه نگاری نشر اکاذیب و افشای سر، اشاره نمود که با اقدامات صورت گرفته از سوی تبهکاران در یک زمان بسیار کوتاه میلیون‌ها کاربر رایانه‌ای می‌توانند نسبت به مشاهده و اطلاع از آن در فضای مجازی دسترسی پیدا کنند. تاکنون مطالعات متعددی در زمینه جرایم رایانه‌ای و جرایم در فضای مجازی انجام شده اما جرایم علیه حقوق خانواده در فضای مجازی همچنان از موارد محجور در این زمینه است که تحقیق حاضر بدان پرداخته است. سوال اساسی تحقیق این است که آیا خانواده به عنوان رکن رکین ثبات جامعه در قوانین مربوط به رسانه فضای مجازی دارای ویژگی و جایگاه اصیل خود بوده است و اصولاً چگونه این جایگاه را می‌توان در تدوین قوانین در نظر گرفت؟ تحقیق حاضر درصدد بررسی و پاسخ به سوال مورد اشاره است.

مروری بر ادبیات تحقیق

اهمیت خانواده در حفظ سلامت جامعه، دولت‌ها هر یک به زعم خود تدابیری را در جهت تشویق به تشکیل خانواده و تحکیم آن اتخاذ کرده‌اند؛ هرچند قانون‌گذار ایران در جرم‌انگاری خاص (وضع عناوینی که ویژه نهاد خانواده است) چندان شفاف عمل نکرده است (اسدی، ۱۳۹۲، ص ۲۰). به طور کلی، می‌توان جرائم حوزه خانواده را در چهار دسته کلی جرائم علیه قداست خانواده (نظیر ازدواج با زن شوهردار، فریب در ازدواج و غیره)، جرائم علیه تحکیم خانواده (خشونت خانگی)، جرائم علیه اعضای خانواده (ترک انفاق، ازدواج قبل از بلوغ و غیره) در نظر گرفت (سلیمان پور، ۱۳۹۳، صص ۸۳ و ۱۰۷). جرائمی که در عرصه فضای مجازی می‌توانند بنیان خانواده را مورد تهدید قرار دهند، به دو گونه اساسی قابل تقسیم هستند. دسته اول جرایمی که هدف مستقیم در آن، همه یا برخی از اعضای خانواده هستند و دسته دوم جرایمی که به طور غیرمستقیم موجب فروپاشی بنیان خانواده می‌شوند. مانند ارتباط نامشروع اینترنتی یکی از اعضای خانواده (ایمیل، چت و ...) که البته این دسته از روابط نامشروع گاهاً منجر به برقراری رابطه نامشروع در عالم خارج از فضای سایبر خواهد شد. هر چند در این موارد فضای مجازی، به عنوان ابزاری برای تحقق جرم، بستر جرم را فراهم می‌کند، اما خلاء برخی از قوانین سایبری در همین حد و اندازه که با خانواده مرتبط باشند، می‌تواند چالشی در سیاست تقنینی کیفی

محسوب شوند. ایجاد مراکز دوست یابی، ایجاد مراکز فساد و فحشای اینترنتی، قمار و شرط بندی اینترنتی، تدلیس در ازدواج و عقدهای غیرمجاز اینترنتی از این قبیل هستند. متأسفانه جرائم علیه تحکیم خانواده، فاقد ضمانت اجرا بوده و اصلاً به طور خاص جرم انگاری نشده اند. از طرفی، وجود سه شاخص عمده در نهاد خانواده، یعنی ارزشی بودن، عاطفی بودن و پنهان بودن حریم خانواده، این کانون را از سایر نهادها در صحنه اجتماع متمایز می سازد. لذا تعیین واکنش کیفی در حوزه خانواده از اهمیت زیادی برخوردار است و نیازمند در نظر گرفتن ویژگی بازدارندگی بیشینه (اسدی، ۱۳۹۲، ص ۴۵) و اخلال کمینه (ریاضت، ۱۳۹۰، ص ۵۸) است. با بررسی اجمالی مجازات جرائم حوزه خانواده، می توان دریافت که سیاست جنایی قانون گذار در برخورد با جرائم مرتبط با حوزه خانواده متفاوت است. گاهی به خاطر حفظ نظم عمومی، بزهکار را مجازات می کند و گاه به خاطر حفظ کیان خانواده، از مجازات او درمی گذرد یا آن را کاهش می دهد و گاهی هم به خاطر مصلحت حفظ کیان خانواده، شخص را مجازات می کند (داوودی، ۱۳۸۹، ص ۵۴)؛ اما در مجموع می توان اغلب مجازات حوزه جرائم خانوادگی را در تعزیرات خلاصه کرد.

کیان خانواده در قوانین جرائم رایانه‌ای

در ماده ۱۷ قانون مجازات رایانه‌ای آمده است: «هر کس به وسیله سامانه های رایانه ای یا مخابراتی صوت یا تصویر یا فیلم خصوصی یا خانوادگی یا اسرار دیگری را بدون رضایت او جز در موارد قانونی منتشر کند یا دسترس دیگران قرار دهد، به نحوی که منجر به ضرر یا عرفاً موجب هتک حیثیت او شود، به حبس از نود و یک روز تا دو سال یا جزای نقدی از پنج میلیون (۵,۰۰۰,۰۰۰) ریال تا چهل میلیون (۴۰,۰۰۰,۰۰۰) ریال یا هر دو مجازات محکوم خواهد شد». بر این اساس وارد شدن ضرر و یا هتک حیثیت افراد از نظر عرف، شرط جرم انگاری در ماده ۱۷ قانون جرایم رایانه ای است. در صورتی که از ارتکاب عمل

و فعل مادی توضیح داده شده در ماده ۱۷ قانون جرایم رایانه ای، ضرر و زیانی به شاکه وارد نشود و یا به نظر عرف هتک حیثیتی انجام نشده باشد، این عمل جرم نیست.

اعلام رضایت افراد در انتشار تصاویر مستهجن و مبتذل تاثیری در جرم انگاری ندارد. همانگونه که در قانون که به صراحت " به نحوی که منجر به ضرر یا عرفاً موجب هتک حیثیت "او" شود" (ماده ۱۷ قانون جرائم رایانه ای، ۱۳۸۸) تاکید قانون گذار بر فرد بزه دیده است. در حالیکه اگر در این رهگذر خانواده ای دچار آسیب شود و فرجام ناخوشایند حاصل از این عمل مجرمانه گریبان آن را بگیرد سکوت قانونی داریم. در حالیکه با استناد به قاعده تسبیب شخص مجرم چه با غرض و قصد قبلی و چه بدون قصد قبلی عاملیت این فعل - یعنی تباهی خانواده- را داشته باید مسئولیت کیفری عمل خود در کلیه خسارات مادی و معنوی به خانواده را بپذیرد. (محقق داماد، ۱۳۷۰:۱۱۷) همچنین در میزان مجازات باید شدت، اهمیت و میزان صدمه و احوال بزه دیده در تعیین مجازات مورد تاثیر قرار داده شود (قیوم زاده و موسوی ۱۳۹۶:۱۷۶) که به نظر می رسد در این ماده چنین نیست. ماده ۱۴ نیز آمده: «هرکس به وسیله سامانه های رایانه ای یا مخابراتی یا حامل های داده محتویات مستهجن را منتشر، توزیع یا معامله کند یا به قصد تجارت یا افساد تولید یا ذخیره یا نگهداری کند، به حبس از نود و یک روز تا دو سال یا جزای نقدی از پنج میلیون (۵,۰۰۰,۰۰۰) ریال تا چهل میلیون (۴۰,۰۰۰,۰۰۰) ریال یا هر دو مجازات محکوم خواهد شد. محتویات و آثار مبتذل به آثاری اطلاق می گردد که دارای صحنه ها و صور قبیحه باشد.»

با وجود ابراز قانون و تقسیم بندی مناسب صورت گرفته برای تعداد در جریان قرار گرفتگان پیامهای مسنهجن (کمتر از ده نفر و بالای ده نفر) ولی لطمه دیدن خانواده به عنوان محور جامعه (طبق اصل دهم قانون اساسی) محلی از اعراب ندارد و بحثی به میان نیامده است. در حالیکه لازم است با توجه به رکن خانواده جهت جلوگیری از تزلزل ستون خانواده بازدارندگی های قانونی اندیشیده شود. همچنین بر اساس اصل تناسب جرم و

مجازات (آزمایش، ۱۳۵۲) تاوان از هم گسیختگی خانواده که خود مقدمه اضمحلال جامعه می‌باشد هیچ‌گونه تناسبی با مجازات پیش‌بینی شده در این قانون وجود ندارد. زیرا مجازات متناسب با جرم، مجازاتی است که به تصریح درجات عدم تأیید اجتماعی رفتار مجرمانه پرداخته و مقدار قبح عمل را به زعم جامعه معلوم سازد. سزادهی در طول تاریخ با قرائات مختلفی بیان شده است؛ توجیهاتی مثل جبران دین، الغای جرم، تهذیب مجرم، اصلاح امتیاز ناعادلانه، ارضاء احساسات و...

اگر مجازات را عاملی برای جبران و ادای دین مجرم به جامعه بدانیم از آنجا که جرم شدیدتر بدهی سنگین‌تری ایجاد می‌کند پس جبران آن نیز باید به همان نسبت سنگین‌تر باشد؛ چنانچه مجازات کردن مجرم را باعث الغاء و محو جرم بدانیم، بدیهی است مقدار آسیبی که برای الغای جرم وارد می‌شود باید متناسب با مقدار آسیبی باشد که از جرم حاصل آمده تا بتواند آن را محو کند؛ همچنین در راستای توجیه مجازات مبتنی بر تهذیب معنوی مجرم، می‌توان گفت اگر مجازات راهی برای فلاح و رستگاری مجرم است مقدار مجازاتی که برای تطهیر معنوی و روحانی مجرم لازم است باید متناسب با اثر سوئی باشد که جرم بر روحیه مجرم بر جای گذاشته است؛ در صورتی که با مبنای فایده‌گرایانه، مجازات متناسب، مجازاتی است که بتواند مجرم را از ارتکاب جرم باز دارد، او را ناتوان سازد یا اصلاح کند. (آزمایش، ۱۳۵۲)

ماده ۱۵: ماده ۱۵ قانون جرایم رایانه‌ای: «هرکس از طریق سامانه‌های رایانه‌ای یا مخابراتی یا حامل‌های داده مرتکب اعمال زیر شود، به ترتیب زیر مجازات خواهد شد:

الف) چنانچه به منظور دستیابی افراد به محتویات مستهجن، آنها را تحریک، ترغیب، تهدید یا تطمیع کند یا فریب دهد یا شیوه دستیابی به آنها را تسهیل نموده یا آموزش دهد، به حبس از نود و یک روز تا یک سال یا جزای نقدی از پنج میلیون ریال تا بیست میلیون

ریال یا هر دو مجازات محکوم خواهد شد. ارتکاب این اعمال در خصوص محتویات مبتدل موجب جزای نقدی از دو میلیون ریال تا پنج میلیون ریال است. (ب) چنانچه افراد را به ارتکاب جرائم منافی عفت یا استعمال مواد مخدر یا روان گردان یا خودکشی یا انحرافات جنسی یا اعمال خشونت آمیز تحریک یا ترغیب یا تهدید یا دعوت کرده یا فریب دهد یا شیوه ارتکاب یا استعمال آنها را تسهیل کند یا آموزش دهد، به حبس از نود و یک روز تا یک سال یا جزای نقدی از پنج میلیون ریال تا بیست میلیون ریال یا هر دو مجازات محکوم می شود.»

با نگاهی دقیق تر این ماده بر عمل قوادی اشاره دارد. از آنجایی که عمل قوادی به نوعی می تواند کیان خانواده را به خطر اندازد؛ در زمره جرم های تهدید کننده خانواده قرار می گیرد. از طرفی جرم قوادی در قوانین کیفری دارای مجازات حد می باشد که در این قانون به آن پرداخته نشده و فقط به جزای نقدی اکتفا شده است. (ایزدی فرد و حسین نژاد، ۴:۱۳۹۵)

یافته های تحقیق

چنان چه حقوق کیفری را کنترل کننده روابط اجتماعی بدانیم، چگونگی گزینش قواعد اخلاقی از سوی دولت و گنجاندن آن در قلمرو قوه قهریه به موضوع جرم انگاری مرتبط است. معیارهای جرم انگاری در واقع نحوه گزینش و تدوین قوانین اخلاقی را معین می کند. معیارهای اشاره شده عبارتند از: اصل تفکیک در حمایت از داده ها و اشخاص، اصل شفافیت و عدم ارجاع، اصل فرعی بودن حقوق کیفری.

اصل تفکیک بیانگر دو موضوع است. نخست اینکه موارد مختلف نقض حریم خصوصی در فضای سایبر نباید در یک ماده کلی جرم انگاری شود و همچنین جرم انگاری رفتارها در فضای سایبر باید مبتنی بر معیارهای مادی و روانی مختلف باشد که موجب تغییر در اوصاف جرائم می شوند. اصل تقصیر مستلزم تفکیک میان این موارد بر طبق مصالح مربوط، اعمال ارتکابی، وضعیت مرتکب و دیگر عناصر روانی است (سیبر،

۱۹۹۴: ۱۹۰). همچنین عدالت ایجاب می‌کند که حمایت قانون‌گذار از اشخاص و داده‌ها در فضای سایبر به تناسب میزان اهمیت و آسیب‌پذیری انجام شود. داده‌های شخصی افراد اهمیت یکسانی ندارند؛ برخی از آنها اهمیت ویژه‌ای دارند و جمع‌آوری، پردازش، انتقال یا افشای آن‌ها ذاتاً حریم خصوصی افراد را با چالش مواجه می‌کنند. قانون‌گذار به طور خاص در ماده ۵۸ قانون تجارت الکترونیک مصوب ۱۳۸۲ به موضوع داده‌پیام‌های شخصی پرداخته و قائل به تفکیک در حمایت از داده‌ها شده است. ماده ۵۸ مقرر می‌دارد: ذخیره، پردازش و یا توزیع داده‌پیام‌های شخصی بیانگر ریشه‌های قومی یا نژادی دیدگاه‌های عقیدتی، مذهبی، خصوصیات اخلاقی و داده‌پیام‌های مربوط به وضعیت جسمانی، روانی و یا جنسی اشخاص بدون رضایت صریح آن‌ه به هر عنوان غیرقانونی است و به موجب ماده ۷۱ قانون یاد شده نقض آن از سوی مرتکب، جرم و مشمول مجازات است.

اصل تفکیک حمایت از اشخاص آسیب‌پذیر، بیانگر یکی از سازوکارهای حمایت کیفری در فضای سایبر برای جرم‌انگاری افتراقی رفتارهای آسیب‌زا نسبت به اشخاص آسیب‌پذیر به ویژه کودکان است. این امر در سطح بین‌المللی به حمایت از کودکان در برابر سوء استفاده جنسی محدود شده است. کنوانسیون سازمان ملل متحد درباره حقوق کودک، کنوانسیون شورای اروپا برای حمایت از کودکان در برابر سوء استفاده جنسی و یا چارچوب تصمیم‌گیری شورای اتحادیه اروپایی درباره حمایت از کودکان در برابر سوء استفاده جنسی همگی بیانگر فرایند جهانی شدن حقوق کیفری در قلمرو حمایت از کودکان در برابر هرزه‌نگاری است. قانون‌گذار در ایران در نحوه حمایت، بین بزرگسالان و کودکان قائل به تمایز نشده و به این لحاظ نیز حمایت کیفری لازم را اعمال نکرده است. صرفاً در بند «د» ماده ۲۸ که مربوط به صلاحیت دادگاهها است مقرر داشته است: چنانچه جرائم رایانه‌ای متضمن سوء استفاده از اشخاص کمتر از ۱۸ سال باشد، دادگاه‌های ایران صالح به رسیدگی است. عدم تفکیک در قانون‌گذاری سایبری به نظر می‌رسد بیشتر ناشی از شتاب‌زدگی نظام کیفری ایران در جرم‌انگاری تحت تأثیر حاکمیت فضای احساسی و

اولویت یافتن ملاحظات سیاسی برای پاسخگویی مقطعی و فوری به انتظارات عمومی در پی بازتاب گسترده رسانه ای این جرائم است.

بر اساس تحلیل و بررسی متون، قوانین و مطالعات تطبیقی با سایر کشورها، سه استراتژی عمده برای حفظ کیان خانواده در فضای مجازی به شرح زیر استنباط شده است:

الف: ارتقا قوانین جرائم رایانه ای متناسب با حقوق خانواده

همانگونه که در نقد قوانین جرائم رایانه ای اثبات شد از باب قاعده تسبیب چنانچه به خانواده ضرر و لطمه ای وارد شود مجرم مرتکب تعدد جرم شده است. در واقع تعدد جرم وضعیت خاصی است که در آن فردی مرتکب چند جرم شده و بخاطر هیچ یک از جرائم ارتكابی سابقا محکوم و مجازات نشده باشد. تعدد جرم به عنوان یکی از مولفه های موثر در تعیین میزان مجازات مورد توجه قرار گرفته است. (اردبیلی، ۱۳۸۰: ۲۲۰). بر این اساس فردی که به واسطه عمل وی علاوه بر ضرر و زیان به غیر، خانواده نیز در معرض خسران و بحرانی قرار می گیرند ضامن است و لذا قانون گذار با تکیه بر اصل تسبیب و ماده تعدد جرم باید مجازات سنگین تری برای این قبیل تخلفات وضع نماید. چه بلاشک بی محابایی در این عرصه ارزشهای بنیادی جامعه را مورد هدف قرار داده و متزلزل می نماید.

ب: تطبیق قوانین فضای واقعی بر فضای مجازی

استفاده از جرائم قانونی موجود علیه حقوق خانواده در فضای حقیقی و تطبیق آن با اقتضائات فضای مجازی، می توان کیان خانواده را در این فضا پاسداری نمود.

جرائم علیه خانواده آن دسته از جرائم هستند که کیان و بقای خانواده یا قداست و حیثیت و شئون خانوادگی یا افراد خانواده را تهدید می کنند یا استواری روابط خانوادگی را متزلزل می نمایند یا در نسب و توالد و تناسل تاثیر منفی می گذارند. (کاتبی، ۱۳۸۵: ۱۹) جرائمی نظیر قوادی، افشا اسرار خصوصی و هرزه نگاری در فضای مجازی و حقیقی مشترکات و افتراق هایی دارند که در ادامه به آنها می پردازیم:

طبق تعریفی که در کتاب لمعه و شرح آن آمده است: قیادت عبارت است از اینکه کسی، دو فاعل عمل فحشا مانند زنا، لواط و مساحقه را به هم برساند و میان آن دو وساطت نماید. (عاملی، ۱۳۸۷: ۸۴) همچنین در نص قانون «ماده ۲۴۲ قانون مجازات اسلامی» در رابطه با جرم قوادی آمده است: «قوادی عبارت است از جمع و مرتبط کردن دو نفر یا بیشتر برای زنا یا لواط». گرچه مراد از جمع کردن، آوردن طرفین فحشا در یک محل است و به ظاهر دلالت بر حضور فیزیکی نزد قواد دارد، اما مرتبط کردن می تواند فقط معرفی و آشنا نمودن آنها با یکدیگر باشد. این معنا نسبت به جمع کردن حالت عام تری دارد چرا که مرتبط از ریشه ربط می آید ارتباط نیز به انحای گوناگون امکان پذیر است.

امروزه با استفاده از فن آوری اطاعات و ارتباطات روش های بسیار متنوعی برای ارتباطات خارج از عرف افراد وجود دارد در نتیجه تحقق جرم قوادی بدون حضور در نزد قواد نیز میسر است.

دامنه جرم قوادی در حالت سنتی خود محدود به دو یا چند نفر می شد، در حالی که قوادی از طریق شبکه اینترنت و آنچه تعبیر فضای مجازی شده است با یک دنیا سرو کار دارد و مجرم می تواند ابتدا توسط داده های مستهجن و غیر اخلاقی افکار افراد را تحت تاثیر قرار دهد و پس از آن نیت نهایی خود را عملی نماید. همچنانکه امروزه در بعضی کشورها قاچاق زنان و کودکان برای بردگی جنسی به عنوان صنعتی پر سود درآمده است. ماده ۱۲۴ قانون مجازات اسلامی مقرر می دارد " هر گاه کسی شروع به جرمی نماید و به اراده خود آن را ترک کند به اتهام شروع به آن جرم تعقیب نمی شود. لکن اگر همان مقدار رفتاری که مرتکب شده است به مجازات آن محکوم می شود." از بیان قانون گزار چنین برداشت می شود که اگر اعمال مقدماتی ارتکاب به جرم، عنوان مستقل جزایی داشته یا برای شروع به جرم خاصی در قانون مجازات تعیین شده باشد مورد مواخذه قرار خواهد گرفت. (نوربها، ۱۳۹۰: ۲۲۳-۲۱۹) از آنجایی که جرم قوادی مقدمه شروع به جرم علیه حیثیت خانواده است لذا برای مرتکب به جرم قوادی از این حیث یعنی به خطر انداختن کیان خانواده مجازات مجزایی بایستی تعیین گردد. همچنین چنانکه در بالا نیز اشاره شده

این جرم یعنی به خطر انداختن کیان خانواده در فضای مجازی نیز شامل این مجازات خواهد بود.

انتشار اسرار از جمله نامه‌ها، تصویر خصوصی افراد، نوشته‌ها و فیلم‌های خصوصی در برخی مواقع می‌تواند آثار زیان باری بر بزه دیده داشته باشد. پدیده انتشار فیلم‌های خصوصی یا خانوادگی و اسرار دیگران چندان پدیده جدیدی نیست ولی فناوری‌های نوین سرعت و سهولت انتشار آن را افزایش داده و فراوانی این پدیده چنان افزوده شده است که قانونگذار ناچار به جرم‌انگاری خاص در این پدیده شوم و ضد اخلاقی شده است.

به هر حال با توجه به ماده قانونی ۶۶۹ مجازات اسلامی که اظهار می‌دارد "تهدید به انجام عملی که ممکن موجب ضرر آبرویی یا شرافتی یا افشای اسرار خانوادگی شود خواه تهدید کننده، تقاضای مال به قصد اخاذی کرده باشد یا نه جرم مستقلاً است که براساس ماده ۶۶۹ بخش تعزیرات قانون مجازات تا ۷۴ ضربه شلاق یا تا دو سال حبس برای آن در نظر گرفته شده است"، اگر این جرم در بستر فضای مجازی باشد نیز می‌تواند مشمول ماده فوق قرار بگیرد.

تعریف لغوی پورنوگرافی عبارت است از هر گونه نوشته، فیلم، تصاویر و مطالب مربوط به امورجنسی که فاقد هر گونه ارزش ادبی، هنری، سیاسی و علمی است پورنو به معنای فاحشه و پورنوگرافی به معنای فاحشه‌نگاری است. این نوع اعمال مجرمانه که ماهیتاً در جرایم سنتی نیز وجود دارد با توسعه و پیشرفت تکنولوژی کامپیوتر و اینترنت وارد این رسانه جمعی شده است و از لحاظ گستردگی و وسعت در زمینه پخش و توزیع، در نوع خود بی نظیر می‌باشد». (باستانی، ۱۳۸۳: ۵۰)

پورنوگرافی در مفهوم عامه به معنای اقدامی است که به قصد تحریک جنسی ارائه می‌شود. تصاویری مثل اندام تناسلی زن و مرد، سکس زن و مرد یا زن با زن و.. مصادیق مجرمانه آن‌ها می‌تواند در قالب نمایش، ارائه، تولید، تجارت و محتویات مستهجن باشد،

پیدایش اینترنت، این جرم را از حالت سنتی در آورده، ابزار کارآمدی برای سوءاستفاده کنندگان جنسی فراهم آورده است. (بای و پورقهرمان ۱۳۸۸: ۳۵۸)

در حقوق کیفری ایران نیز رفتارهای مرتبط با هرزه نگاری، در صورت جمع سایر شرایط مزبور به مرتکب، بزه دیده، دریافت کننده آثار، وقوع جرم، وسیله ارتکاب و نیز در فرض وجود عنصر روانی لازم جرم انگاری شده است. عمده مجازات‌هایی که برای این جرایم در نظر گرفته شده است شلاق، جزای نقدی، حبس و محرومیت از حقوق اجتماعی و در برخی مواد مفسد فی الارض هم می‌توان بر این عناوین اضافه نمود.

البته می‌توان گفت که مواد قانونی مربوط به تعیین عنوان مجرمانه و مجازات‌های مرتبط با هرزه نگاری در نظام حقوقی کنونی ایران به شرح زیر است:

۱. ماده ۶۴۰ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۵/۳/۲ و مواد ۷۴۲ و ۷۴۳ قانون

مجازات اسلامی مصوب ۱۳۸۸/۳/۵؛

۲. مواد ۳، ۵، ۸ و ۱۰ قانون نحوه مجازات اشخاصی که در امور سمعی و بصری

فعالیت‌های غیرمجاز می‌نمایند، مصوب ۱۳۸۶/۱۰/۱۶؛

۳. ماده ۲۸ قانون مطبوعات، مصوب ۱۳۶۴/۱۲/۲۲؛

۴. مقررات و ضوابط شبکه‌های اطلاع‌رسانی رایانه‌ای مصوب ۱۳۸۰، شورای عالی

انقلاب فرهنگی (جلالی فراهانی، ۱۳۸۴: ۲۹)

ذکر این نکته مفید است که شدیدترین مجازات‌ها در قبال هرزه نگاری و جلوه‌هایی از تلاش قانونگذار برای مفسد فی الارض دانستن مرتکبان این گونه جرایم در قانون نحوه مجازات اشخاصی که در امور سمعی و بصری فعالیت‌هایی غیرمجاز می‌نمایند، مصوب ۱۳۸۶ دیده می‌شود (آشوری، ۱۳۸۴: ۷۴).

در ماده ۲۸۴ قانون جدید مجازات اسلامی مصادیق رفتار برای تحقق عنوان افساد فی الارض به صورت حصری بیان شده اند؛^۱ لذا به موجب این ماده تنها می توان افرادی را محکوم کرد که مرتکب یکی از رفتارهای مذکور در آن شده باشند. بر این اساس از ماده ۲۸۴ مذکور، صرفاً برای اخذ معیارهای افساد می توان بهره برد، معیاری که در این ماده چنین آمده است: «به گونه ای که ... سبب اشاعه فساد یا فحشا در حد وسیع گردد» (دزیانی، ۱۳۶۷: ۱۰۱). پس از این بابت که ملاک وجود دارد امکان توسعه این ملاک و سرایت حکم موجود به هرزه‌نگاری در فضای مجازی وجود دارد.

با عنایت به تعریف و تمهیدات قانونی در موضوع هرزه‌نگاری می توان گفت هرزه‌نگاری یکی از مهم ترین جرایمی است که علیه اخلاق و عفت عمومی انجام می شود و تاثیر مستقیمی بر روی خانواده می گذارد. به همین جهت پورنوگرافی را می توان به عنوان یکی از تهدیدات کیان خانواده در فضای حقیقی و مجازی به حساب آورد و وجوب قوانین پیشگیرانه بر آن مترتب می باشد.

مطالعه هرزه‌نگاری در حقوق کیفری ایران نشان می دهد که سیاست جنایی تقنینی ایران، رویکرد ممنوعیت و جرم‌انگاری کامل را در قبال هرزه‌نگاری برگزیده است. بدین ترتیب که تلاش کرده است با به کار بردن واژه‌ها و عباراتی کلی چون "جریحه دار کردن عفت عمومی"، "افساد"، "صور قبیحه"، تمامی اشکال و صور احتمالی هرزه‌نگاری را جرم‌انگاری نماید. اما بررسی دقیق و موشکافانه‌ی قوانین موجود نشان می دهد که قانون‌گذار در این زمینه آنچنان که باید و شاید موفق نبوده است، چرا که هنوز هم موارد و مصادیق مهمی وجود دارد که مرتکبان آن‌ها قابل مجازات نیستند. به عبارت دیگر در برخی از مصادیق هرزه‌نگاری، محاکم با خلا قانونی مواجه هستند، این امکان وجود

^۱ - ماده ۲۸۴ مجازات اسلامی: «هر کس به طور گسترده مرتکب جنایت علیه تمامیت جسمانی افراد، جرایم علیه امنیت داخلی یا خارجی، نشر اکاذیب، اخلال در نظام اقتصادی کشور، احراق و تخریب، پخش مواد سمی و میکروبی و خطرناک و یا دایر کردن مراکز فساد و فحشا یا معاونت در آن‌ها گردد، به گونه ای که موجب اخلال شدید در نظم عمومی کشور، ناامنی یا ورود خسارت عمده به تمامیت جسمانی افراد یا اموال عمومی و خصوصی، یا سبب اشاعه فساد یا فحشا در حد وسیع گردد مفسد فی الارض محسوب و به اعدام محکوم می گردد.»

دارد که برای پاسخ گویی به تقاضای افکار عمومی یا به هر دلیل دیگر، به ارائه تفسیر های موسع از قوانین کیفری مبادرت نموده و مرتکبان را به هر طریق ممکن مجازات کنند. ضمن آنکه قانون گذار ایران در خصوص شروع به جرم، معاونت در جرم و نیز مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی، آن گونه که در توافقات بین المللی به ویژه پروتکل اختیاری کنوانسیون حقوق کودک متعهد شده، مقررات ویژه ای را وضع نکرده.

پ: خانواده به عنوان شخصیت حقوقی مستقل

اصطلاح «شخص حقوقی» در حقوق مدنی در مقابل «شخص حقیقی» قرار دارد. شخص حقیقی یا طبیعی به افراد انسان اطلاق می گردد. علاوه بر افراد انسان که موضوع حق و تکلیف قرار می گیرند و در این راستا از طریق قانون محق و مکلف می گردند، موجود دیگری نیز در عالم اعتبار در قلمرو حقوق واجد حق و تکلیف می گردد که ممکن است توسط گروهی از انسانها تشکیل شود، مانند انجمنها و هیأتها و یا مجموعه‌ای از اموال باشد، مانند موقوفه و یا به صورت تشکیلات خاصی به وجود آید، مانند شرکتها و یا شهرداریها.

در تعریف شخص حقوقی می توان گفت: عبارت است از گروهی از افراد انسان یا منفعتی از منافع عمومی که قوانین موضوعه آن را در حکم شخص طبیعی و موضوع حقوق و تکلیف قرار داده باشد (جعفری لنگرودی، ۱۳۷۸: ۳۷۸) به عبارت دیگر، شخص حقوقی شخصی است دارای یک اراده خاص که از طرف اشخاص حقیقی که آن را اداره می کنند ابراز می شود، لکن فعالیت آن از فعالیت شخصی اداره کنندگان متمایز است.

اشخاص حقوقی را با توجه به نحوه تشکیل و اداره و قواعد حاکم بر عملیات آنها به اشخاص حقوقی در حقوق عمومی و اشخاص حقوقی در حقوق خصوصی تقسیم

کرده اند. (امامی، بی تا: ۲۵۸)

اعمال حق توسط اشخاص حقوقی را می‌توان به دو مرحله تقسیم نمود: مرحله اتخاذ تصمیم و مرحله اجرای عملی آن. مرحله اتخاذ تصمیم، طبق ماده ۵۸۹ قانون تجارت توسط اشخاص صورت می‌گیرد که به موجب قانون یا اساسنامه شخص حقوقی صلاحیت اتخاذ تصمیم دارد و در مرحله اجرای عمل هم - به طوری که گفته شد - نماینده شخص حقوقی تشریفات لازمه را انجام خواهد داد. احراز هویت اشخاص حقوقی موضوع حقوق خصوصی در واقع عبارتست از احراز این که شخص حقوقی مورد نظر، مطابق قوانین و مقررات جاری تشکیل شده و پس از طی تشریفات لازمه واجد شخصیت حقوقی گردیده است.

مفهوم «واجد شخصیت حقوقی» در این بحث از اهمیت خاصی برخوردار است، زیرا انتساب عمل حقوقی (عقد یا ایقاع و امثال آنها) به شخص حقوقی و طبعاً ترتب آثار بر عمل حقوقی متوقف و متفرع وجود شخص حقوقی و در مواردی که تنظیم سند رسمی مورد نظر است، احراز وجود شخص حقوقی (مستنداً به مدارک لازم) می‌باشد. با توجه به فصل اول از باب پانزدهم قانون تجارت که مرتبط با موجودیت یافتن اشخاص حقوقی است، اشخاص حقوقی را از نظر نحوه شکل‌گیری شخصیت حقوقی می‌توان به سه دسته تقسیم نمود: ۱ - شرکتهای تجاری موضوع قانون تجارت. ۲ - تشکیلات و موءسسات غیر تجاری. ۳ - موءسسات دولتی و بلدی.

مسأله شخصیت حقوقی خانواده در پاره‌ای از کتب معتبر حقوق خانواده ما کاملاً مسکوت مانده است (جعفری لنگرودی، ۱۳۷۶: ۱۳۶۱) در منبع مهم دیگری نیز بدون بحث تفصیلی صرفاً اظهار شده است که خانواده «شخصیت حقوقی مستقل ندارد، و نمی‌تواند طرف معامله یا دعوا قرار گیرد. هر یک از اعضای خانواده دارایی و شخصیت مستقل دارد و هیچ مقامی نمی‌تواند به نام خانواده و نمایندگی گروه اقدام کند». (کاتوزیان، ۱۳۷۱: ۴) تا آن جا که نگارنده جستجو نموده است استاد صفایی، برای اولین بار با این عنوان مستقل که «خانواده دارای شخصیت حقوقی نیست» به طور جدی-

تری موضوع مورد بحث را وارد ادبیات حقوقی در کتابهای مرجع حقوق خانواده نموده است. البته خود ایشان با آن که دلایل ارایه شده مبنی بر شناسایی شخصیت حقوقی را بسیار جالب و آموزنده می‌داند، اما معتقد است در حقوق کنونی ایران به دلیل حاکمیت عرف و آداب و سنن بر شالوده خانواده و سیطره نداشتن روحی واحد بر کلیت خانواده، شناختن شخصیت حقوقی برای خانواده نه تنها ضرورتی ندارد، بلکه بر مشکلات موجود نیز خواهد افزود. (صفایی و امامی، ۱۳۷۴: ۷)

در این خصوص باید گفت که گرچه بلحاظ اخلاقی خانواده در عرف اسلامی و از دیدگاه پیامبران و امامان علیهم صلوه الله جایگاه ویژه دارد و در قرآن مجید هم تحت عنوان «اهل بیت»^۱ و «اهل»^۲ از آن یاد شده و جامعه اسلامی هم برابر موازین اخلاقی خانواده را در جایگاه ویژه قرار داده، اما در فقه و احکام فرعی نه «شخصیت حقوقی» آن تعریف شده و نه برای آن حق و تکلیفی مقرر گشته است و بهمین جهت آنچه مربوط به زن و شوهر و فرزند و پدر و مادر است همه و همه تکالیف و حقوق شخصی آنان است.

عنوان خانواده در متون قانونی کشور ما موضوع احکام متعددی قرار گرفته است که تأمل در آنها برای اظهار نظر پیرامون پذیرش یا عدم پذیرش شخصیت حقوقی برای خانواده از نگاه سیستم قانون گذاری در کشور و همسویی یا عدم همسویی آن با تحلیل حقوقی یادشده ضروری می‌نماید.

در معتبرترین متن قانونی ایران یعنی قانون اساسی و در مقدمه آن آمده است: «خانواده واحد بنیادین جامعه و کانون اصلی رشد و تعالی انسان است و توافق عقیدتی و آرمانی در تشکیل خانواده که زمینه ساز اصلی حرکت تکاملی و رشد یابنده انسان است، اصل اساسی بوده و فراهم کردن امکانات جهت نیل به این مقصود از وظایف حکومت اسلامی است.» در اصل دهم قانون اساسی نیز آمده است: «از آن جا که خانواده واحد بنیادی جامعه اسلامی است، همه قوانین و مقررات و برنامه

^۱ - سوره الاحزاب، آیه ۳۳

^۲ - سوره هود، آیات ۴۷ و ۴۸.

ریزیهای مربوط باید در جهت آسانکردن تشکیل خانواده، پاسداری از قداست آن و استواری روابط خانوادگی برپایه حقوق و اخلاق اسلامی باشد. «در بند سوم اصل بیست و یکم، ایجاد دادگاه صالح برای حفظ کیان و بقای خانواده پیش بینی شده است. در اصل سی و یکم، داشتن مسکن متناسب با نیاز، حق هر فرد و خانواده ایرانی دانسته شده است.

بند یک اصل چهل و سوم برای تأمین استقلال اقتصادی جامعه و ریشه کن کردن فقر و محرومیت و برآوردن نیازهای انسان در جریان رشد، تأمین نیازهای اساسی و امکانات لازم برای تشکیل خانواده برای همه را مقرر کرده است.

جدای از قانون اساسی، مطالعه سایر مقررات موضوعه اعم از قوانین عادی، ضوابط قانونی و مصوبات راهبردی کشور همچون «سند چشم انداز جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴ هجری شمسی»، بند ۱۲ قانون «سیاست های کلی برنامه پنجم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران» و بند ۹ «سیاست های کلی نظام اداری کشور» و نیز بسیاری از مصوبات شورای عالی انقلاب فرهنگی از جمله قانون «اهداف و اصول تشکیل خانواده و سیاستهای تحکیم و تعالی آن» نمونه های قابل اعتنایی را در این باره به دست می دهد. در سطح پایین تر از قوانین عادی و ضوابط راهبردی کشور و مشخصا در مصوبات قوه مجریه نیز شاهد مقرراتی با موضوعیت خانواده هستیم. از جمله این مصوبات می توان به تصویب «آیین نامه تشکیل کارگروه ملی خانواده» با ترکیب ۲۴ عضو از عالی ترین مقامات کشور در جلسه مورخ ۱۹/۴/۱۳۸۷ هیئت وزیران اشاره کرد.

دقت در مصوبات یادشده مشخص می کند که در هیچ کدام به شخصیت حقوقی داشتن خانواده اشاره ای نشده است؛ بلکه در آنها به خانواده به عنوان یک هویت جمعی که از ترکیبی خاص پدید می آید توجه شده است (حکمت نیا، ۱۳۹۰: ۳۲).

با عنایت به مباحث طرح شده در بالا خانواده می‌تواند به عنوان نهاد اجتماعی دارای هویت مستقل محور و کانون قوانین موضوعه مدنی و کیفری قلمداد شود به نحوی که بتوان قوانین ویژه و مجزایی در پاسداشت حریم خانواده در فضای حقیقی و مجازی تعیین نمود.

بحث و نتیجه‌گیری

فضای مجازی عرصه ظهور و نقش‌آفرینی رسانه‌های اجتماعی است. کنشگران فضای سایبر، قواعد و قوانین حاکم بر فضای فیزیکی و واقعی را پشت سر می‌گذارند و با سازوکارهای متفاوتی، سطح و محدوده روابط و تعاملات خویش را پایه‌گذاری می‌کنند. شبکه‌های اجتماعی سایبری از ویژگی‌های باز بودن و عدم تمرکز برخوردارند و ضمن انعطاف‌پذیری و ایمنی بالا، کنترل اجتماعی را با چالش‌های جدی روبه‌رو کرده‌اند (خانیکی و بابایی، ۱۳۹۰).

نتایج بررسی در مساله مطرح شده، نشان داد که در حوزه اجتماعی نتایج بسیار روشنی از تاثیر فضای مجازی بر خانواده چه از جنبه ارتباطات درونی و چه از نظر خطرات بیرونی وجود دارد. اما از نظر حاکمیتی آنچه‌ان که بایسته است تحرک لازم برای حفظ کیان خانواده و مدیریت این نهاد مبنایی از فرصتها و تهدیدات فضای مجازی علی‌رغم محوریت این نهاد در اصل دهم قانون اساسی و تاکید بر حفظ این نهاد اجتماعی انجام نگرفته است. البته این بدان معنا نیست که هیچ‌گونه قانونی در این زمینه وضع نشده باشد. چنانکه در قوانین جرائم رایانه‌ای مصوب سال ۱۳۸۸ به این مهم پرداخته شده است اما آنچه به عنوان نقد به این قانون به صورت کلی وارد است این است که کیان خانواده به عنوان یک عنصر محوری لحاظ نشده است؛ در حالیکه بنا به قاعده تناسب جرم و مجازات و اصل تسبیب باید مجرم تاوان ضرر به خانواده و ارکان آن را نیز بدهد.

افزون بر این از فرصت فن‌آوری اطلاعات و ارتباطات در حوزه مدنی با وضع آیین-نامه‌های مرتبط با خانواده نظیر مشاوره‌های ازدواج و همسرمداری، همسریابی و ... می‌توان بهره برد که این موضوع نیز چندان مورد توجه نبوده است. به نظر می‌آید با ارائه سه

راهکار که در مقاله به تفصیل به آنها پرداخته‌ایم یعنی "ارتقا قوانین جرائم رایانه‌ای مصوب سال ۱۳۸۸"، "تطبیق قوانین موجود کیفری در راستای حفظ کیان خانواده در فضای مجازی" و "خانواده به عنوان نهاد حقوقی مستقل" می‌توان راهی برای مصون‌داری خانواده و اعضای آن در فضای مجازی یافت.

منابع

- اردبیلی، محمد علی (۱۳۸۰). حقوق جزای عمومی جلد دوم. تهران: نشر میزان.
- آزمایش، سید علی (۱۳۵۲)، بررسی انتقادی قانون مجازات عمومی. تهران: نشریه دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران شماره ۱۳
- امامی، سید حسن. (بی تا) حقوق مدنی، جلد ۴. تهران
- ایزدی فرد، علی اکبر و حسنین نژاد، سید مجتبی (۱۳۹۵). بررسی فقهی قواعد اینترنتی. تهران: فقه و اصول، سال چهل و هشتم شماره ۱۰۶
- ساروخانی، باقر. (۱۳۷۵). دائرةالمعارف علوم اجتماعی. تهران: انتشارات کیهان.
- براتی، علی و اسلامی، محمد و رهبری، حسام الدین و یزدان پرست، پویا (۱۳۹۶). بررسی تطبیقی مصادیق جرایم حوزه فضای مجازی در ایران، آمریکا و فرانسه. البرز: همایش ملی پیشگیری از جرم در قلمرو مطالعات حقوق کیفری، علوم اجتماعی و انتظامی
- باستانی، برومند. (۱۳۸۳). جرایم کامپیوتری و اینترنتی جلوه‌ای نوین از بزهکاری. تهران: بهنامی.
- بای، حسین علی و پورقهرمان، بابک. (۱۳۸۸). بررسی فقهی حقوقی جرایم رایانه ای. قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
- جعفری لنگرودی، محمد جعفر. (۱۳۷۸). ترمینولوژی حقوق. تهران: انتشارات گنج دانش.
- جلالی فراهانی، امیرحسین. (۱۳۸۴). پیشگیری اجتماعی از جرائم و انحرافات سایبری. تهران: فصلنامه تخصصی فقه و حقوق.
- جنادله، علی و رهنما، مریم. (۱۳۹۷). بازنمایی آسیب شناسانه رسانه های نوین در مطالعات خانواده. تهران: فصلنامه مطالعات رسانه‌های نوین، سال چهارم، شماره ۱۶
- حکمت نیا، محمود. (۱۳۹۰). حقوق زن و خانواده. تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- خانیکی، هادی و بابایی، محمود. (۱۳۹۰). فضای سایبر و شبکه‌های اجتماعی؛ مفهوم و کارکرد. فصلنامه انجمن ایرانی مطالعات جامعه اطلاعاتی. دوره اول. شماره ۱. پاییز و زمستان ۱۳۹۰.
- دزیانی، محمدحسن. (۱۳۷۶). جزوه جرائم کامپیوتری. تهران: شورای عالی انفورماتیک.
- سبحانی، جعفر. (۱۳۸۲). تهذیب الاصول (تقریرات درس امام خمینی). قم: انتشارات موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.

صفایی، سید حسین؛ امامی، اسد الله. (۱۳۷۴). حقوق خانواده، چ۴. تهران: انتشارات دانشگاه تهران

کاتبی، مصطفی (۱۳۸۵). سیاست کیفری قانون گذار ایران در جرایم بر ضد حقوق و تکلیف خانواده‌گی. تهران: پایان نامه کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم شناسی دانشگاه امام صادق(ع).

کاتوزیان، ناصر. (۱۳۷۱). حقوق مدنی خانواده، ج ۱. تهران: شرکت انتشارات. قیوم‌زاده، محمود و موسوی موگویی، سید پیمان. (۱۳۹۶). معاونت زنان خیابانی در جرائم جنسی و نسبت آن با قوادی با محوریت قانون مجازات اسلامی مصوب سال ۱۳۹۲. فصلنامه قضاوت تهران: مدیریت آموزش دادگستری

- Biehal, G., Debra, S. and Eleonora, C(2004). Attitude Toward the Ad and brand Choce. Journal of Advertising
- Lenhart, Amanda; M. Maddenn, & Paul Hitlin. (2005). Teens and technology. Washington, DC: Pew and American Life Project.
- Venkatesh, Alladi, & Nicholas Vitalari. (1985). "Households and technology: The Case of Home Computers-Some Conceptual and Theoretical Issues." inMarketing to the Changing Household. (pp. 187-203). Ballinger Publishing
- Haddon, Leslie. (2006). The contribution of domestication research to in-home computing and media consumption. The information society, 22(4), 195-203.

